

Sandra Radenović*

Bioetika i nasilje

SAŽETAK

U ovom radu autorica razmatra nasilje kao bioetički problem u suvremenom srbijanskom društvu. Naime, polazeći od sociološkog stanovišta i definicije nasilja u najširem smislu, autorica analizira prisustvo sociocidnih i moralocidnih procesa, te procesa normalizacije nasilja, počevši od reproduciranja nasilja u sredstvima masovne komunikacije, pa sve do različitih manifestacija nasilja u svakodnevnom životu. Pored pojave devalvacije života u suvremenom srbijanskom *Thánatos* ambijentu, autorica izdvaja nedostatak empatije i nebrigu na svim i za sve razine sveukupnog svijeta života (*biosa*). Najzad, autorica predlaže kontinuiranu, sustavnu i sistematičnu bioetičku edukaciju kao jedno od mogućih rješenja u procesu revalorizacije života. Kao okosnicu moguće bioetičke edukacije, autorica razmatra etiku brige i etiku empatije.

Ključne riječi: nasilje, nasilje u obitelji, sociocid, moralocid, normalizacija nasilja, bioetika, etika brige, etika empatije.

"... Većina žrtava smatra sudbinskim ono što ih ugrožava i čemu bi morali da se suprotstave. Sudbina je i ako ledena tuča uništi baštu, sudbina je i ako ga ubiju. I domaće životinje se naviknu da s vremena na vreme poneka od njih bude zaklana. Navikne se tako i čovek. Ne može svakih pola sata, saučestvujući u tuđem bolu, da se sablažnjava. Stajali smo na krovnoj terasi, i odasvud, iz susednih ulica, čuli su se pucnji, kratki rafali. Neko nekoga le-gitimiše, naoružani nenaoružanog. Dovoljno je da mu se ne dopadne lice, da mu se ne dopadnu lične isprave onog drugog, može da ga postavi uza zid i da ga ubije. Ljudi doterani na dunavski kej moraju stati u red, licem prema reci, rafali ih kose s leđa..."

(Đerđ Konrad, *Odlazak od kuće i povratak kući* – autobiografski roman)

* Adresa za korespondenciju: Sandra Radenović, Univerzitet u Beogradu, Medicinski fakultet, Katedra humanističkih nauka, Dr. Subotića 8, RS - 11 000 Beograd, Srbija, e-mail: sandrar@med.bg.ac.rs

1. Nasilje – osnovna određenja; jedan primjer – nasilje u obitelji

Nasilje se najčešće definira kao oblik očitovanja agresivnog ponašanja, pri čemu se ulaže svjestan napor da se izazove bol ili povreda. Postoje dva osnovna tipa ovog agresivnog ponašanja, ili kraće, agresije – reaktivni i instrumentalni. Reaktivni tip agresije rezultat je fizičke ili psihičke kazne koja je više svrha, no što je sredstvo. Instrumentalni tip agresije, pak, uključuje namjeru, intenciju da se zada bol i/ili nanese povreda, što je sredstvo da se postigne određena izvanjska svrha, recimo, pohvala, novac, pobjeda itd. Sa *sociološkoga gledišta*, nasilje se shvaća vrlo široko – kao sve ono što prinudno sputava i ograničava realizaciju i razvoj pozitivnih ljudskih potencijala. Dakle, na taj način definirano nasilje može obuhvatiti sve one postupke i aktivnosti koji se mogu označiti kao upotreba ili prijetnja subjekta nasilja/izvršioca nasilja (nasilnika) upotrebom sile u odnosu na objekt nasilja (žrtvu), bez obzira na to o kojoj vrsti sile se radi, a u cilju da se žrtvi, posredno ili neposredno nanese fizički bol ili kod nje izazovu strah i patnja (psihička bol), kako bi se ponašanje žrtve stavilo pod kontrolu izvršioca nasilja. Kako primjećuje sociolog Milan Tripković, ovako shvaćeno nasilje omogućava da se obuhvate sve njegove vrste (fizičko i psihičko, racionalno i iracionalno, direktno i indirektno, individualno i društveno, trenutno i dugotrajno, grupno, odnosno, masovno i pojedinačno, manifesno i latentno, grubo i fino, odnosno suptilno), sve njegove manifestacije (na mikro, mezo i makrosocijalnoj razini) i svi njegovi nositelji i prenositelji (Tripković, 2007: 346). Iako treba razlikovati nasilje kao samostalni motiv i primjenu sile kao reakciju na ugroženost, čak i u posljednjem slučaju upotreba sile može biti smatrana opravdanom samo pod pretpostavkom da ispunjava sljedeće bitne uvjete: da takva upotreba sile predstavlja nužan odgovor na vanjski izazov koji smjera na ugrožavanje ljudske egzistencije i temeljnih humanističkih potreba, vrijednosti i normi, i to nakon što su prethodno sva nenasilna, i u toj konkretnoj situaciji primjenjiva sredstva, a prije svega ona usmjerena na odvratanje, bila isprobana i pokazala se neefikasnim; da se upotreba sile odvija prema strogo utvrđenim pravilima, koja su unaprijed definirana i poznata, a koja je prihvatila demokratska većina, s tim da postoje pouzdani i djelotvorni mehanizmi praćenja, nadzora i sankcioniranja svakog onog koji u postupku primjene sile prekrši važeća pravila, koja opet i sama moraju biti predmet stalne provjere i neprekidnog poboljšavanja; da uzvratna primjena sile, ni po obimu ni po intenzitetu, ne prekoračuje granice nužne odbrane, što se u svakom konkretnom slučaju posebno utvrđuje prema važećoj pravnoj proceduri, odnosno da se pri takvoj reakciji ne dopusti manifestiranje agresije kao samostalnog motiva, čije se prisustvo može prepoznati po bezrazložnoj ili prekomjernoj i nerazmjernoj upotrebi sile, što je praćeno uživanjem ili barem ravnodušnošću prema bolu i patnjama žrtve, kao i uživanjem u samom činu rušenja i uništavanja, te u njihovim posljedicama. Zato, kako upućuje Tripković, iako spada u

red najstarijih i veoma rasprostranjenih društvenih pojava, nasilje nije jednostavno sociološki objasniti (Tripković, 2007: 346). Razmotrimo neke razloge. Naime, iako je staro koliko i čovjek i društvo, odnosno, kultura i civilizacija, ne postoji nikakva tendencija da se nasilje, zajedno s razvojem civilizacije, smanjuje i povlači; naprotiv, čini se da zahvaljujući prvenstveno neslućenom tehničko-tehnološkom usavršavanju, postaje sve masovnije, razornije i efikasnije. Nadalje, kako s pravom primjećuje autor, nasilje ima sposobnost poprimiti najneobičnije i najrazličitije oblike i ući u najskrovitije kutke privatnog i društvenog, javnog života, ali nije uvijek jasno vidljivo i lako prepoznatljivo, tako da mnogi njegovi aspekti i manifestacije ostaju nedostupni ili teško dostupni objektivnom znanstvenom istraživanju (Tripković, 2007: 347). Unutar nasilja se, prema Tripkoviću, na mnogostruk način prepliću i miješaju bio-, psiho- i sociokulturni činioci, te racionalni i iracionalni, formalni i neformalni, individualni i kolektivni (Tripković, 2007: 347); stoga, valjano istraživanje nasilja zahtijeva primjenu kompleksnog, višedimenzionalnog, transdisciplinarnog pristupa; mi ćemo dodati, primjenu koncepta, odnosno pristupa *integrativne bioetike*¹. Iako nasilje u samom svom nazivu sadrži izraz "sila", u njegovom se proučavanju nipošto ne možemo ograničiti isključivo na upotrebu ili prijetnju upotrebom fizičke sile, već se u razmatranje moraju uključiti i drugi, rafiniraniji, ali ne i manje teški oblici psihičkog nasilja, te, dodajmo, oblici i primjena nasilja na svim razinama svijeta života, *bi-osa*; dakle, ne samo nasilje prema čovjeku, već i prema drugim živim bićima; no, i nasilje prema stvarima (prvenstveno simbolima), odnosno i prema neživoj ljudskoj okolini. Nasilje nesumnjivo spada u red negativnih društvenih pojava, no ono se ne može jednoznačno okarakterizirati kao štetno ili nepravedno u svim situacijama i u svim okolnostima, s obzirom na to da nerijetko postoje situacije, odnosno okolnosti i uvjeti, u kojima je nasilje ne samo nužno i neizbježno, već i poželjno. Najzad, zaključujući razmatranje razloga zbog kojih nasilje nije jednostavno sociološki objasniti, Tripković navodi činjenicu da se, iako ima samostalno djelovanje i značaj, nasilje nikada ne može promatrati izolirano od drugih, njemu sličnih i s njim više ili manje tijesno povezanih društvenih pojava, što se prije svega odnosi na agresiju, anomiju i društvene sukobe (Tripković, 2007: 347).

¹ Koncept *integrativne bioetike* insistira na aktivnom i cjelovitom interferiranju, i na toj osnovi, integriranju najrazličitijih znanja u duhu interaktivnog pluralizma perspektiva, ili kraće, *pluriperspektivizma*; dakle, spomenuti koncept pledira za integriranje filozofskog, etičkog, medicinsko-etičkog znanja, medicinskog (*sensu stricto*), sociološkog, psihološkog, prirodno-znanstvenog, ekološkog, demografskog, jurističkog, ekonomskog i političkog znanja, ali i teološkog, religijskog, umjetničkog, svjetonazornog i zdravorazumskog (*sensus communis*) znanja, te na praktičnom angažmanu na *bioetičkom* rekonstruiranju čovjeka i njegovog svijeta (vidjeti: Turza, 2009a: 159-161). Dakle, ako je, kraće, *integrativna bioetika* pluriperspektivno područje u kojem se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u pitanjima koja se odnose na život ili na uslove i okolnosti njegovog očuvanja (vidjeti: Čović, 2007: 65-75), jasno je da ovaj koncept može biti najcjelovitiji praktični i teorijski okvir za razmatranje kompleksnog problema nasilja koji se, u krajnjoj liniji, tiče života samog. O konceptu integrativne bioetike vidjeti: Jurić, 2007.

U ključu posljednjeg zapažanja, mi ćemo kasnije razmotriti vezu između nasilja i sociocidnih i moralocidnih procesa, te procesa normalizacije nasilja u suvremenom srbijanskom društvu. No, vratimo se još nekim razmatranjima podrijetla i prirode nasilja. Osnovni problem analiziranja nasilja, leži u tome što, kako primjećuje Tripković, po svojoj dubini i složenosti, te formama manifestiranja, znatno nadilazi mogućnosti svjesne kontrole i racionalno oblikovanog ponašanja ljudi socijalizacijom, zadirući, zapravo, u samu ontologiju društvenog bitka (Tripković, 2007: 346). Sigmund Freud je, podsjeća autor, tvrdio da se nasilje nalazi u samim temeljima, kako čovjekove ontogeneze, tako i filogeneze (Tripković, 2007: 346–347). U osnovi Freudove psihoanalitičke teorije društva nalazi se pretpostavka da prapočetak civilizacije počiva na dvostruko fundamentalnom nasilju: unutar primitivne horde, otac utemeljuje svoju moć na primjeni grube sile da bi imao monopol nad svakim vidom zadovoljstva i izgoni iz grupe svoje odrasle sinove; izgnani sinovi se bune, udružuju, ubijaju i jedu oca, uspostavljajući tako prvo ljudsko društvo u obliku anarhije. No, ubijajući oca, kao predmet zavisti i mržnje, oni se istovremeno i identificiraju s njim, budući da je svaki od njih, jedući komad očeva mesa, prisvojio i dio njegove moći. U tom smislu, totemski obred predstavlja samo neku vrstu "sjećanja" ili ponavljanja istog čina, s tim što ulogu oca sada ima totemska žrtva. Shodno tome, Tripković ističe i treće fundamentalno nasilje, iskazano u formi samorepresije, kojim se vrši obnova oca – despota, uvođenjem zabrana i uspostavljanjem društvenog morala, točnije morala grupe (Tripković, 2007: 347). Tako se institucionalizira represija, ali se dalje razvija i kao samorepresija. Naime, institucije represije ne zasnivaju se samo na primjeni gole sile, već one funkcioniraju prvenstveno stoga što ih pojedinci prihvaćaju i interioriziraju kao svoje. Tu se, primjećuje autor, nalazi dvostruki izvor svih represija: vanjski izvor (iskustvo međusobne borbe, s obzirom na veliku oskudicu) i unutrašnji izvor (učvršćivanje osjećaja krivice nastalog iz situacije u kojoj sinovi nisu mogli podnijeti slobodu) itd. (vidjeti: Tripković, 2007: 346–347). Freudove teze su kasnije, u raznim varijantama bile osporavane, ali i razvijane i dopunjavane, na primjer, u shvaćanjima Wilhelma Reicha, Marcusea, Fromma, Renéa Girarda i inih filozofa i sociologa. Dakle, sve navedeno, kako primjećuje Tripković, ukazuje na to da nasilje nije ni slučajno, ni privremeno, niti povremeno, sporadičan pratilac čovjeka, društva i kulture, već njihova strukturalna odlika². No, većina su-

² Odličnu ilustraciju spomenutog stava možemo pronaći i u razmatranju reprezentacije nasilja u filmskoj umjetnosti. Naime, analizirajući filmsko nasilje, Ljubomir Maširević zaključuje da je reprezentacija nasilja postala jedna od središnjih točaka suvremene kinematografije, te je, kao takva, duboko ukorijenjena u povijesti filma. "Prvi filmovi sadržali su scene nasilja koje su fascinirale publiku početkom XX veka. Zadovoljstvo koje se dobija vidljivim i živopisnim opisivanjem nasilja jeste jedan od glavnih uzroka njegovog uključivanja u film. Reditelj Francis Ford Coppola je izjavio da, u trenutku kada on radi na scenama nasilja, svi u studiju prestaju sa svim aktivnostima i okupljaju se da bi gledali snimanje." (Maširević, 2008: 179). Što je to što nagoni ljude da osjećaju neku vrstu zadovoljstva dok promatraju ili pak sudjeluju u scenama nasilja ili njegovom prikazivanju, ili pak realnim scenama? Nasilje kao odlika *ljudske prirode*, nasilje kao *strukturalna odlika čovjeka*, *kulture društva*? Svakako da odgovori na ova pitanja prelaze okvire rada, no mi smo osjetili potrebu da ih spomenemo.

vremenih sociologa nasilje razmatra u ključu "anomične" i/ili "devijantne" društvene pojave. Sociološke analize, naime, nesumnjivo potvrđuju da nasilje nema toliko uporište u čovjekovoj nagonskoj osnovici, koliko u povijesno strukturiranim sociokulturnim okvirima njegovog života i djelovanja. Tripković navedeno ilustrira činjenicom položaja čovjeka, svake individue u suvremenim razvijenim društvima, u kojima sve nemilosrdnija konkurencija i neuspjesi, te osujećenja koja je nužno prate, jesu dobra podloga za sve intenzivnije očitovanje raznih oblika nasilja, nezavisno od toga je li ono više okrenuto prema van ili prema unutra (Tripković, 2007: 347). Tako se u slučaju nasilja koje je više okrenuto prema van javlja svojevrsna pobuna protiv postojećeg poretka, koji se doživljava kao nepravedan i sputavajući, što može rezultirati i iracionalnim nasiljem prema bilo čemu i bilo kome, naročito prema onome što se, (ne)opravdano doživljava kao simbol tog postojećeg poretka; u slučaju nasilja koje je više okrenuto prema unutra, dovode se u pitanje vlastite sposobnosti, dok se sam poredak prihvaća kao nesporan ili neizbježan i nepromjenjiv, što se opet može okončati iskazivanjem različitih oblika nasilja, naročito prema svojoj najbližoj okolini, destrukcijom i autodestrukcijom. Najzad, autor izdvaja i pitanje nasilja u odnosima između društava i država, podsjećajući na Kantovo zapažanje da se države nalaze u stanju stalnog rata jer se ponašaju "kao divljaci bez zakona", dok se u otvorenom ratu ponašaju po pravu jačega (potvrda posljednjeg očita je u događanjima koja su obilježila XX. stoljeće – masovno nasilje i razaranja, oličeno osobito u svjetskim ratovima i totalitarnim režimima) (Tripković, 2007: 346–347).

Nakon ovog izlaganja osnovnih shvaćanja nasilja, mi ćemo na primjeru nasilja u obitelji pokušati ukazati na činjenicu da se kompleksnost fenomena nasilja jasno očituje u preplitanju mikro, mezo i makrosocijalne sfere pretpostavljenih društvenih odnosa. Najprije, razmotrimo ukratko fenomen nasilja u obitelji. Iako za ovaj društveni fenomen ne postoji konsenzualna definicija, kako upućuje Ana Dimčevska, u stručnoj javnosti smatra se da je to prvenstveno psihičko, fizičko i seksualno nasilje, koje prema punoljetnim osobama (najčešće) ženskog spola vrše bračni i izvanbračni partneri, sadašnji i bivši, zatim, članovi obitelji, bez obzira na to žive li u istom domaćinstvu s njima ili ne, kao i osobe s kojima žrtve porodičnog nasilja dijele isto domaćinstvo, tj. stambeni prostor, bez obzira na to jesu li s njima u srodstvu ili ne (Dimčevska, 2007: 347). Iako nasilje u obitelji, u oblicima koje ističe navedena definicija, nije niti nova, niti nepoznata pojava, već je uobičajeni obrazac ponašanja u skoro svim društvima širom svijeta, koji je nastao prvenstveno zbog tradicionalne neravnopravnosti spolova na štetu žene, i to najprije na ekonomskom planu. Općenito govoreći, kako primjećuje autorica, nasilje u obitelji postalo je predmet društvene pažnje tek od sredine XX. stoljeća, kada se otpočela stvarati društvena klima pogodna za ostvarivanje ravnopravnosti žena (Dimčevska, 2007: 348). Ana Dim-

čevska navodi prvenstveno uspostavljanje ekonomske ravnopravnosti žena, zahvaljujući kojoj su stvoreni preduvjeti da žena stekne pravo na dostojanstvenu egzistenciju izvan neposredne kontrole muškaraca iz obitelji, no ovo je pravo i u suvremenom svijetu u većini društava teško ostvariti (te je i danas nasilje u obitelji realnost s kojom se i razvijena suvremena društva otvoreno i organizirano suočavaju kako bi riješila ovaj rasprostranjeni vid kršenja prava i sloboda velikog dijela populacije žena) (Dimčevska 2007: 347–348). Osim uspostavljanja ekonomske ravnopravnosti žena, koja je nesumnjivo pridonijela stvaranju društvene klime pogodne za suočavanje s problemom nasilja u obitelji, mi ističemo antiautoritarni duh vremena (60-e godine XX. stoljeća), koji je pogodovao ne samo ostvarivanju ravnopravnosti žena na svim poljima, recimo i u oblasti medicine, odnosno zdravstvene zaštite, kako ćemo vidjeti, već i ostvarivanju ljudskih prava različitih kategorija stanovništva, odnosno manjinskih skupina, koje su povijesno bile u podređenom položaju (borba protiv rasne segregacije i rasizma). Najprije, takozvani *Pokret za prava bolesnika* uzima maha baš tada, krajem 60-ih i tijekom 70-ih godina XX. stoljeća (Pens, 2007: 150, 621–623). Spomenimo, primjerice, da je u SAD-u 1972. godine Američko udruženje bolnica (*American Hospital Association*) usvojilo takozvanu Povelju prava bolesnika (*Patient Bill of Rights*), u kojoj se razmatra sasvim nova dimenzija odnosa *liječnik - bolesnik* u kontekstu odgovornosti same institucije prema bolesniku (vidjeti: Kopolow, 2004: 1998). U istom periodu, početkom 70-ih godina XX. stoljeća, feministička kritika uzdrmat će američku medicinu do njenih temelja, upućuje Pens, i postati oslonac *Pokretu za prava bolesnika*. Ovi srodni pokreti pokušali su odluke bolesnika o vlastitim tijelima i životima uzeti iz ruku liječnika – posebno liječnika muškaraca – i da kontrolu predaju ženama i bolesnicima itd. (Pens, 2007: 60–61). Na kraju, ali ne i najmanje bitno, neki autori s pravom podsjećaju da početkom 60-ih godina XX. stoljeća u SAD-u *bioetika* nastaje kao društveni pokret, koji je, primijetimo, kompatibilan sa spominjanim antiautoritarnim duhom vremena, te je u tom sinergijskom djelovanju bio plodna osnova za ostvarivanje ljudskih prava različitih kategorija stanovništva (Jurić, 2001).

No, vratimo se tumačenju uzroka nasilja u obitelji. Razmatrajući nasilje u obitelji u suvremenom srbijanskom društvu, Dimčevska ističe činjenicu da se ovo društvo suočilo s problemom nasilja u obitelji početkom XXI. stoljeća, i to u okviru svođenja bilance dugogodišnje mnogostruke krize – masovna pauperizacija stanovništva tijekom 90-ih godina XX. stoljeća, krvavi raspad Jugoslavije i ratovi u koje je Srbija bila uključena, te promoviranje nasilja kao dominantnog oblika ponašanja (Dimčevska, 2007: 348). Dakle, ova mnogostruka kriza je, pored ostalog, rezultirala poražavajućim podatkom da skoro svaka druga ispitana žena doživljava neki oblik nasilja u obitelji, čime muškarci podrivaju njeno samopoštovanje, jer je žena, prinuđena ili

odgojena, da im se podčinjava³. Čini se pak, primjećuje autorica, da su žene u Srbiji, kao i u ostalim društvima regije i svijeta, najčešće svjesne da su žrtve, kao i da je nasilničko ponašanje prema njima nedopustivo, ali prvenstveno iz egzistencijalnih i statusnih razloga uglavnom nisu u mogućnosti napustiti nasilnika, što je nerijetko teško izvodljivo u uvjetima društvenog siromaštva (Dimčevska, 2007: 348). Najzad, Dimčevska podsjeća da, gledajući šire nego što nalaže spomenuta definicija, žrtve nasilja u obitelji nisu samo žene, već i djeca, koju na različite, pa i surove načine zlostavljaju najprije roditelji, a potom i drugi članovi obitelji (Dimčevska, 2007: 347–348). Žrtve nasilja u obitelji nerijetko su i ostarjeli roditelji koje zlostavljaju djeca koja s njima često dijele stambeni prostor. Zsigurno, nasilje nad ženama je najrasprostranjenije, vjerojatno zbog toga što je, kako ističe autorica, društveno najprihvatljivije, bar u patrijarhalnoj sredini koja kod nas još uvijek dominira u različitim oblicima (Dimčevska, 2007: 348).

Dakle, istaknimo to da problem nasilja u obitelji prožima mikro, mezo i makrosocijalnu sferu pretpostavljenih društvenih odnosa; sakriven u porodičnom mikroambijentu, problem se očituje u različitim tipovima nasilja, kako smo vidjeli, najčešće muškarca prema ženi (fizičko, verbalno, psihičko). Na mezo i makrosocijalnoj razini problem je sustavne prirode, naime, on oslikava uobičajeno ponašanje koje je nastalo prvenstveno zbog tradicionalne neravnopravnosti spolova na štetu žene u, grubo rečeno, patrijarhatu. To praktično znači da su nerijetko u nasilje u obitelji upleteni ne samo članovi te uže obitelji u kojoj se nasilje odigrava, već i članovi šire obitelji koji, što zbog ekonomskih razloga, što zbog vlastitog sociokulturnog *backgrounda*, nasilnika niti znaju, niti žele prepoznati i spriječiti u daljem nasilnom ponašanju. Najzad, usprkos tome što je na makrosocijalnoj razini nasilje u obitelji u većini društava sankcionirano zakonom (u Srbiji je sankcionirano Krivičnim zakonom Republike Srbije), vrlo često se događa da sama žrtva ne prijavljuje nasilje, što zbog ekonomskih razloga koje smo spominjali, što zbog sociokulturnog *backgrounda* koji onemogućava žrtvu da nasilje uopće prepozna.

Dosad spomenutim željeli smo ukazati na prisustvo nasilja u obitelji na svim spomenutim razinama, te u mreži dodira samih sfera pretpostavljenih društvenih odno-

³ Prema rezultatima jednog od brojnih istraživanja koja se bave problemom nasilja (u obitelji), a koje je, pored ostalog, bilo usmjereno i na istraživanje percepcije muškosti na Balkanu, mladići/srednjoškolci – ispitanici iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, mahom smatraju da su fizička snaga, obrana časti, nepopustljivost u stavovima, sklonost sportu i alkoholu, te heteroseksualnost, osobine koje krasi idealnog muškarca. Ispitanici vjeruju da trebaju zadržati postojeću poziciju prevlasti nad ženama, gotovo su jednoglasni u osudi nasilja nad ženama, ističući da je neopravdano jer su slabije, ali šamaranje, batine i slične, kako ih nazivaju "disciplinske mjere", ne smatraju nasiljem. Čak 46 % ovih srednjoškolaca smatra da postoje situacije kada djevojka zaslužuje da je udare, a 25 % smatra da bi žene trebale tolerirati nasilje kako bi obitelj ostala na okupu; 72 % anketiranih srednjoškolaca smatra da muškarac mora odrediti kada treba imati seksualne odnose u vezi, a 10 % ispitanih tvrdi da je u redu da udare ženu ako ona ne želi imati seksualni odnos itd. (vidjeti: Stojanovski, 2009: 9).

sa⁴. No, ostaje nam da svemu navedenom pridodamo još jedno tumačenje (uzroka) prisustva nasilja u obitelji u suvremenoj Srbiji. Naime, smatramo da nasilje u obitelji upotpunjuje sliku *sociocidnog* i *moralocidnog* suvremenog srbijanskog ambijenta, te ambijenta koji odlikuje, brodelovski rečeno, dugotrajan proces *normalizacije nasilja*.

No, pođimo redom u razmatranju spomenutih karakteristika suvremenog srbijanskog društva.

2. Sociocid, moralocid, normalizacija nasilja

Spomenimo najprije da se domaći sociolozi uglavnom slažu u ocjeni da je tijekom 90-ih godina XX. stoljeća u Srbiji na djelu *razaranje društva* (Mladen Lazić, Silvano Bolčić), odnosno, *društvo – sociocid* (vidjeti: Turza, 2009a). Što to u stvari znači? Osim što je u krvavim sukobima u procesu raspada SFRJ-a život izgubilo na stotine tisuća muškaraca, žena i djece, osim što su žrtve besmislenih sukoba ne samo usmrćeni građani, civili, vojnici, već i ranjeni i osakaćeni – i fizički i mentalno, kao i nestali, i osim što je prognanima novi život "osiguran" u centrima, odnosno barakama i kampovima za izbjegle (na području bivše SFRJ poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma bilo je oko 3.600.000 raseljenih osoba) (Radenović, 2008b), razoreno je, odnosno, ubijeno i ono malo društva *stricto sensu*, koje se uspjelo izgraditi

⁴ Na ovom mjestu nećemo se ustručavati spomenuti jedno (umjetničko) tumačenje veze između *nasilja u obitelji* i *nasilja u društvu* i to na primjeru pojave nacizma u Njemačkoj. Naime, redatelj Goran Marković tumači poruku Hanekeovog (Michael Haneke) filma *Bele trake*, briljantnog umjetničkog ostvarenja, koje, na neki način, daje moguće objašnjenje veze između procvata nacizma u Njemačkoj i nasilja u obitelji. Ukratko, film obrađuje temu svirepih i misterioznih, zlokobnih događaja koji su se dogodili u jednom selu na sjeveru Njemačke 1913. godine, a čije su žrtve oni mještani koji su bili jako surovi prema svojoj djeci. Mještani sela su većinom izvitoperene i surove osobe, naročito prema vlastitoj djeci, te ih na razne načine maltretiraju, pokušavajući nasilnim putem uspostaviti disciplinirano ponašanje i dosegnuti ideal čistoće i savršenstva, koji, kako primjećuje Marković, postoji samo u njihovim glavama. Tako zbog niza bezazlenih disciplinskih "prekršaja" koje su njegova djeca učinila, protestantski svećenik kažnjava djecu tako što im za ruke vezuje bijele vrpce; jednu djecu on nemilosrdno šiba, dok sina u pubertetu tim istim bijelim vrpčama noću vezuje za krevet. Inače, sâm naslov filma odnosi se na simbol nevinosti i čistoće. Kako Marković veli, Haneke ne otkriva misteriju serije zlokobnih događaja, no nagovještava da su počinitelji tih strahota vjerojatno zlostavljana djeca; ono što je za nas bitno, odnosi se na Hanekeovo tumačenje svih svjetskih ratova koji su kasnije uslijedili, kao nastavka bolesti osnovne stanice društva – obitelji, samo u većim razmjerima. Kako zaključuje Marković, kroz analizu porodičnih odnosa u nekoj zabiti Njemačke, autor prikazuje težak poremećaj sustava vrijednosti društva i prevlast nasilnog nad razumnim, u čemu će nacistička ideologija uskoro pronaći plodno tlo za svoj procvat (vidjeti: Marković, 2010: 15). Bez pretenzija da se upuštamo u analizu navedenog tumačenja, izdvojit ćemo za našu analizu važne sljedeće dvije stavke: 1) nesumnjivo je da je nasilje (u obitelji) prisutno u mreži križanja mikro, mezo i makrosocijalne razine pretpostavljenih društvenih odnosa; 2) uz primjedbnu da suvremena obitelj pod utjecajem globalizacijskih i inih procesa doživljava brojne strukturalne promjene, te se danas sve češće može govoriti o jednoroditeljskim obiteljima, samačkim domaćinstvima itd., umjesto uobičajene nuklearne obitelji, nasilje u obitelji jest jedan djelić u mozaiku nasilja u najširem smislu i u svim oblicima u određenom društvu na makrosocijalnoj razini pretpostavljenih društvenih odnosa.

do početka raspada države, usprkos nemodernosti⁵ dotadašnjeg socijalističkog sustava. Sociocidni proces je, tijekom 90-ih godina XX. stoljeća, zahvatio sva polja – kulturno, političko, te područje ekonomije, školstva, zdravstva: do tada u povijest nezabilježena inflacija, točnije, hiperinflacija koja je 1992. godine iznosila oko 19810,2 %, i time postigla svjetski rekord, dogodila se u Srbiji; dogodio se, i još uvijek je na djelu, "odljev mozgova", odnosno gubljenje najobrazovanije potencijalne radne snage; državne, odnosno društvene, ali i novonastale privatne banke nemilosrdno su pljačkale već uveliko osiromašene građane; masovno kršenje krivičnog zakona svakodnevno se događalo – nelegalnom kupovinom deviza od uličnih preprodavača; dogodilo se slabljenje i svojevrsni slom školskog sustava – štrajkovi koji su uvjetovali svakodnevno "skraćivanje" satova, te "gubljenje" nastave itd. Dalje, svakodnevna vožnja gradskim prijevozom, kupovina neophodnih namirnica za svakodnevni život, posjeti medicinskim ustanovama pogođenim nestašicama lijekova i sanitetskog materijala itd., sve navedene, tako obične stvari iz svakodnevice konkretnih pojedinaca bile su tijekom 90-ih, riječju, "nemoguća misija" ... Dogodilo se i bombardiranje, dogodile su se i "kolateralne štete". Najzad, ubojica društva tijekom 90-ih, ali i danas, bio je, zasigurno i dominantan etnonacionalistički diskurs koji teži da pojedince svede u prvom redu na pripadnike naroda, odnosno nacije, upućujući pojedince da svoj identitet grade u nekritičkom okretanju prvenstveno tradiciji, spensеровski rečeno kroz "*vladavinu mrtvih nad živima*" (Herbert Spencer), te pothranjujući ksenofobiju, nacionalnu dezorijentaciju i autizam, samodovoljnost, a tražeći krivce isključivo na strani onog *Drugog*... Dogodila su se i brojna ubojstva koja su u javnosti moralno opravdavana(?), kao ubojstvo premijera Zorana Đinđića, ubojstvo Slavka Ćuruvije i Ivana Stambolića. Riječju, dogodio se i još uvijek se događa *moralocid – ubojstvo morala*. Mnogo je primjera koji potvrđuju da su na djelu dugotrajni procesi. Spomenimo, recimo, nedavnu eskalaciju nasilja koja je rezultirala brutalnim ubojstvom francuskog navijača u jednom beogradskom kafiću. Skupina navijača iz Beograda napala je i brutalno pretukla ovog francuskog državljanina, jer je očigledno bila vođena mržnjom prema svemu što je *drukčije*, prema svakom predstavniku onog *Drugog* (kako se kasnije ispostavilo, beogradski navijači željeli su fizički nasrnuti na nesretnog mladića, koji pritom nije ni imao nikakva navijačka obilježja, jer su vjerovali da je riječ o homoseksualcu koji je došao na *Paradu ponosa* u Beograd, koja je, pak, zbog prijatnji brojnih desničarskih organizacija otvorenim nasiljem prema učesnicima, u posljednji tren otkazana) (Radenović, 2008b, 2009, Turza, 2009a).

⁵ Podsjetimo da su osnovni uvjeti/atributi *modernosti*, kao širokog idejnog i praktičnog projekta: *tržišna privreda, privatno vlasništvo, individualizam i racionalnost* (vidjeti: Turza, 1996).

Najzad, razmotrimo i proces *normalizacije nasilja* koji je kompatibilan sociocidnim i moralocidnim procesima. Ukratko, ovaj dugotrajan proces oslikava promoviranje nasilja kao dominantnog, prihvaćenog, uobičajenog, normalnog, poželjnog oblika ponašanja. Inače, sam pojam *normalizacije* počeo se upotrebljavati u brojnim debatama poslije II. svjetskog rata u zapadnonjemačkoj javnosti, kako bi se označila ona mišljenja prema kojima su nacistički zločini normalizirani, točnije, opravdavani kao normalni, jer su, navodno, bili iznuđeni ratnim okolnostima. Tumačeći na spomenuti način proces normalizacije nasilja prisutan u ovdašnjem ambijentu, možemo tvrditi da je spomenuti proces posljedica prisustva takozvane *čiste tolerancije* (Marcuse) – tolerira se svako mišljenje i djelovanje, kako u sredstvima masovne komunikacije, tako i u svakodnevnom životu. Primjeri su brojni; recimo, ako određeni medicinski profesionalac javno brani svog stranačkog kolegu, koji je, uzgred, poznat i po verbalnim i fizičkim napadima na novinare, dakle, sklon je nasilju; te ako se obrana stranačkog kolege od strane spomenutog medicinskog profesionalca zasniva na neupitnom autoritetu "bijele kute", onda kao sociolozi ne smijemo zanemariti činjenicu da ovaj medicinski profesionalac zloupotrebljava svoj neupitni autoritet istovremeno normalizirajući nasilje itd. (vidjeti: Radenović, 2008a: 40–41, Radenović, Turza, 2009: 258–259, Radenović, 2009).

Dakle, na djelu je, pored dugotrajnih sociocidnih i moralocidnih procesa i proces normalizacije nasilja. No, mi smatramo da ovi procesi zapravo oslikavaju prisutnost potpune materijalne i duhovne devastacije, točnije obezvrjeđivanja života kao takvog, devalvacije života u jednom ambijentu u kome *Thánatos* već duže vrijeme potpuno nadvladava *Erōs*. Nećemo se suzdržati od spominjanja brojnih primjera nevidljivog, točnije, neosvijestjenog i nereflektiranog obezvrjeđivanja života, koji čine još jedan segment ovog našeg *Thánatos* ambijenta. Na mapi kontaminiranih područja Srbije jedno mjesto pripada i Pančevu, u kome Pančevci redovno udišu brojne zagađujuće spojeve, dok sve više novorođenčadi u Pančevu pati od opstruktivnog bronhitisa. Stanovnici Pančeva više se i ne obaziru na sirene, jer smatraju da su nemoćni. Podsjetimo, nadalje, na neka od brojnih, romskih, nehigijenskih naselja na teritoriji Srbije i zapitajmo se kakva je svakodnevica ovih ljudi koji su osuđeni na život u kartonskim kućama, bez struje i vode? Zatim, prepoznajmo i *biocid* – kao *ubijanje cjelokupnih živih sustava*. Sjetimo se ubijenih rijeka Srbije, podsjetimo, primjerice, na najveći zabilježen pomor ribe na našim prostorima 2007. godine, kada je iz Tise sakupljeno preko 30 tona uginule ribe; podsjetimo na nedavni protest jednog malog, bioetički svjesnog dijela Beograđana koji su pokušavali zaštititi predloženu sječu više od 300, navodno, oboljelih platana itd. (Radenović, 2008b, Radenović, 2009) Dakle, na djelu je *nedostatak empatije i nebriga* na svim i za sve razine sveukupnog svijeta života (*biosa*).

Kako pokrenuti proces *revalvacije života*? Je li moguće permanentnim reflektiranim promišljanjem, osvješćivanjem, nezaboravljanjem sociocida, moralocida, te procesa normalizacije nasilja, pokrenuti revalvaciju života; kako svakodnevnog života, tako i sveukupnog svijeta života, *biosa*? Što tu može učiniti *bioetika*, a što *etika brige* i *empatije*?

3. Umjesto zaključka – jedan mogući put: bioetika, etika brige i empatije

Zaključujući naše razmatranje problema normalizacije nasilja, te sociocidnih i moralocidnih dugotrajnih procesa koji, pored ostalog odlikuju suvremeni srbijanski ambijent, ističemo mogućnost pokretanja procesa revalvacije života na svim razinama svijeta života, *biosa* i to razvijanjem *bioetičkog senzibiliteta*, te uspostavljanjem *etike brige* i *etike empatije* u mikro, mezo i makrosferi pretpostavljenih društvenih odnosa. Što to praktično znači? Podsjetimo na shvaćanje Hrvoja Jurića, prema kome je jedan od temeljnih zadataka bioetike upravo senzibilizacija građana za teme koje se nazivaju bioetičkim; i/ili obrnuto: bioetika može nastati i dalje se razvijati samo tamo gdje postoje barem naznake onog što je nazvano bioetičkim senzibilitetom (Jurić, 2001). U tom smislu, smatramo da je neophodno uspostavljanje kontinuirane, sustavne i sistematske *bioetičke edukacije*, koja bi utjecala na razvijanje senzibiliteta svake individue za brojne bioetičke teme, te na učenje "čitanja" svakodnevnih životnih situacija u svojevrsnom *bioetičkom ključu*, preciznije, u ključu spomenutog koncepta *integrativne bioetike*. Jer, bioetičke teme jesu teme koje se, riječju, tiču *života* samog, života kao takvog, *sveukupnog svijeta života*, *biosa*, točnije, vrijednosti i normi koje se tiču *dobra* i *zla*, i *ispravnog* i *pogrešnog* u kontekstu *života uopće* i njegovih brojnih varijeteta (Turza, 2009b). To pak, znači da bi valjana i učinkovita predložena bioetička edukacija obuhvatila sve razine obrazovanja, počevši od osnovnih škola, srednjih škola i gimnazija, pa do viših i visokoškolskih ustanova. No, to nije sve. Valjana okosnica ove bioetičke edukacije obuhvatila bi *etiku brige* i *etiku empatije*. Ukratko, etika brige i empatije se, bar kada je oblast medicinske etike u pitanju, odnosi prvenstveno na poboljšanje samog odnosa *liječnik - bolesnik*. Naime, kako navodi Warren T. Reich, predlažući svoj model odnosa *liječnik - bolesnik*, orijentiranost prema bolesniku kao pojedinačnoj *sui generis* osobi, te usmjerenost moralne brige liječnika prema patnji bolesnika trebalo bi, pored medicinsko-etičkih načela, činiti osnovne karakteristike odnosa *liječnik - bolesnik*. Reich u ovom modelu prepoznaje svojevrsnu moralnu revoluciju u odnosu *medicinski profesionalac - bolesnik*: ovakva etika brige u medicini dovela bi nas do toga da empatiju i samilost svrstamo mnogo više među odgovornosti i načela koja su sastavni elementi odnosa

liječnik - bolesnik. Jer, kako tvrdi Reich, podsjećajući na Heideggerovo shvaćanje *brige (Sorge)*, biti u brizi ili pod nečijom brigom, znači upravo ono što znači biti ljudsko biće; ako ne brinemo, gubimo svoj bitak, briga je način da se vratimo bitku. Prema Reichu, etika brige za koju pledira, ne može postojati ako najprije ne postavimo sljedeća pitanja: *Je li mi neka osoba, neka stvar važna? I ako mi nije važna, mogu li naći nekoga ili nešto kome jest važna?* Ako nikome nije važna, tvrdi Reich, ni bolest, ni povreda, ni patnja, ako se ljudi ne zabrinu zbog tih osobnih iskustava, nikakva moralna, odnosno medicinsko-etička načela, kao što su autonomija, dobrobit ili pravednost to neće promijeniti itd. (vidjeti: Reich, 1996). Ako ovako shvaćenu moralnu brigu i empatiju transponiramo na mikro, mezo i makrosferu pretpostavljenih društvenih odnosa, te ako naučimo svakodnevne životne situacije "čitati" u *bioetičkom ključu*, u duhu *pluriperspektivizma*, onda ćemo u svakoj situaciji biti svjesni činjenice da je pred nama nekakva moralna nedoumica i/ili preispitivanje vrijednosti i normi koje se tiču *dobra i zla i ispravnog i pogrešnog* u kontekstu *života uopće*, na svim razinama *biosa*. A onda ćemo, vjerujemo, biti u mogućnosti da se ozbiljno *zabrinemo* i za posljedice sociocida, moralocida, te procesa normalizacije nasilja koje svaki pojedinac na različite načine osjeća u svakodnevnom životu. U suprotnom, prijeti nam takozvani sindrom *krokodilskog pamćenja* (podsjetimo na to da, kao i većina reptila, krokodili pamte samo pet minuta) – u najmanju ruku, nesjećanje, zaborav, nedostatak empatije, nebriga, nemanje svijesti, savjesti i odgovornosti o vlastitim postupcima i tužna mogućnost da se ponovi scenarij sličan onom iz beogradskog zoološkog vrta – "Vrta dobre nade", kada su dvojica razbojnika u pokušaju krađe klokan hladnokrvno usmrtili majku klokan, dok je mali klokan bježeći završio pod kotačima jednog automobila u veoma prometnoj beogradskoj ulici. Tada je, u jednom antibioetičkom duhu, djevojka – vozačica automobila, kada je shvatila da je "nešto" pregazila, izašla iz automobila, vidjela usmrćenog klokančića, vratila se u automobil i *bezbrizno* nastavila vožnju.

LITERATURA:

1. Čović, Ante (2007), "Integrativna bioetika i pluriperspektivizam", u: Velimir Valjan (urednik), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH.
2. Dimčevska, Ana (2007), "Nasilje u porodici", u Aljoša Mimica, Marija Bogdanović (prir.) *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike, str. 347–348.
3. Jurić, Hrvoje (2001), "Peter Singer – Između Zagreba i Beograda", *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, Reč 7 (61): 141–154.

4. Jurić, Hrvoje (2007), "Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera", u: Velimir Valjan (urednik), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH.
5. Konrad, Derđ (2008), *Odlazak od kuće i povratak kući – Autobiografski roman*, Beograd: Arhipelag.
6. Kopolow, Louis E. (2004), "Patients' Rights", u: Stephen G. Post (prir.) *Encyclopedia of Bioethics*, Macmillan Reference USA, str. 1995–2003.
7. Marković, Goran (2010), "Bele trake", *Politika*, 19. februar, str. 15.
8. Maširević, Ljubomir (2008), *Film i nasilje*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".
9. Pens, Gregori E. (2007), *Klasični slučajevi iz medicinske etike – Opis slučajeva koji su uobličili medicinsku etiku, sa njihovom filozofskom, pravnom i istorijskom pozadinom*, Beograd: Službeni glasnik.
10. Radenović, Sandra S. (2008a), *Oblici rasizma u Srbiji nakon petooktobarskih promena (2001 – 2006)*, Beograd: Akademska misao.
11. Radenović, Sandra (2008b), "Vrednosti i život", *Republika*, 2008 (432–433): 19–21.
12. Radenović, Sandra, Karel Turza (2009), "Bioetika i politika – kontekst savremene Srbije", u: Velimir Valjan (prir.) *Integrativna bioetika i interkulturalnost – Zbornik radova Drugog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, od 23. do 24. svibnja 2008.)*, Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH, str. 249–262;
13. Radenović, Sandra (2009), *Communication in Medicine – Methodological Problems and Bioethical Approach*, izlaganje na međunarodnom skupu 5. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, Sarajevo, 19.–21.11.2009.
14. Reich, Warren Thomas (1996), "Mit o ugovoru ili mit o skrbi? Narativna podrijetla bioetike", *Društvena istraživanja*, 5 (23–24): 559–578.
15. Stojanovski, Jovana (2009), "Šamaranje devojke ne smatraju za nasilje", *Politika*, 24. decembar, str. 9.
16. Tripković, Milan (2007), "Nasilje", u: Aljoša Mimica, Marija Bogdanović (prir.) *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike, str. 346 –347.
17. Turza, Karel (1996), *Modernost na biciklu: Renesansa, grad, porodica*, Beograd: Akademia Nova.
18. Turza, Karel (2009a), *Medicina i društvo – Uvod u medicinsku etiku*, Beograd: CIBID, Libri medicorum, Medicinski fakultet u Beogradu.
19. Turza, Karel (2009b), *Bioethics and Culture: Can Bioethics Contribute to Inter-Cultural Formation?*, izlaganje na međunarodnom skupu 5. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, Sarajevo, 19.–21.11.2009.

Sandra Radenović

Bioethics and violence

ABSTRACT

In the paper the author considers the violence as the bioethical problem in contemporary Serbian society. Namely, regarding sociological point of view and the definition of violence in the broadest sense, the author analyses the presence of the processes of sociocide and moralocide, as well as the normalization of violence, from the reproduction of violence in the mass media, to the various manifestations of violence in everyday life. Besides the devaluation of life as the phenomenon which is present in contemporary Serbian Thánatos environment, the author underlines the lack of empathy and the lack of care at all levels and for all levels of the overall living world (*bios*). Finally, the author suggests continual, systemic and systematic bioethical education as one of the possible solutions within the process of revaluation of life. As a crucial issue of that possible bioethical education, the author considers the ethics of care and the ethics of empathy.

Key words: violence, domestic violence, sociocide, moralocide, normalization of violence, bioethics, ethics of care, ethics of empathy